

LUKA O ESHATOLOGIJI (APOKALIPTICI) S OSVRTOM NA LK 21

Darko TOMAŠEVIĆ

Katolički bogoslovni fakultet Univerziteta u Sarajevu
Josipa Stadlera 5, BIH – 71 000 Sarajevo
darko.tomasevic@gmail.com

Sažetak

Lukin govor o eshatologiji zanimljiv je, obiman i višeslojan. Njegova se eshatologija može gledati kroz prizmu »povijesti spasenja«. Neposredno očekivanje drugog Kristova dolaska nije se ostvarilo za vrijeme Lukina života i pokušavajući odgovoriti na to pitanje Luka »odgađa« parusiju, ali istodobno govori o njezinoj iznenadnosti, zbog čega je potrebno biti budan i živjeti ispravnim moralnim životom, jer se ne zna kada će parusija nastupiti. Nespremnost na parusiju znači vječnu propast. Izostanak parusije znak je Božjega milosrđa i davanja vremena da se ljudi obrate i spase, u čemu im je Crkva od pomoći.

Svoje gledanje na eshatologiju Luka je izrazio na mnogo mjesta u svojem evanđelju (posebno u poglavljima 12, 17, 21) i to pomoću određenih riječi (»skoro, približilo se, sud, Sin Čovječji, kraj«), a još više eshatološkom temom i konceptom »kraljevstva Božjeg« – jednom od temeljnih Lukinih teoloških koncepata.

Glavni Lukin eshatološki tekst nalazi se u Lk 21,5-36, gdje Luka govori o parusiji i sudu. No, u njemu ne daje odgovor »kada« će biti kraj, nego poziva na duhovnu i moralnu budnost: »Budni budite i u svako doba molite« (Lk 21,36). Na taj način kazuje što mu je cilj: eshatologiju povezati s ispravnim moralnim životom; važnije je kako se živi, negoli znanje o vremenu parusije.

Ključne riječi: Luka, eshatologija, apokaliptika, parusija, moralni život.

Uvod

Eshatologija, tj. govor o »posljednjim stvarima«, oduvijek je zanimala čovjeka, posebno vjernika. No, eshatologija kao biblijsko-teološka tema naročito je za-

uzela svoje mjesto krajem 80-ih i početkom 90-ih godina XX. stoljeća kada su dvojica bibličara, Johannes Weiss i Albert Schweitzer, naglasila da je Isusova poruka bitno povezana s eshatologijom.¹ Nakon toga mnogi na eshatologiju gledaju kao na jednu od glavnih tema Biblije koja biblijskim pogledima daje snagu i dinamiku. Ti su stavovi utjecali i na sustavnu teologiju koja eshatologiju više nije gledala samo kao zadnje poglavlje »posljednjih stvari«. Ujedno je eshatologija postala i temelj teologije nade.

Govor o eshatologiji nije lak. Prvi problem je jezične naravi. Naime, uz riječ *eshatologija* u teološkom rječniku koristi se i izraz *apokalipsa* koji joj je sličan, ali ipak nije identičan. Ovaj rad želi prikazati Lukino gledanje na eshatologiju. No, tu se susrećemo s problemom. Naime, Lukino poimanje eshatologije nije sustavno razrađeno. Govoreći u terminima buduće i realizirane eshatologije, vidjet ćemo da Lukina eshatologija uključuje i jedan i drugi vid, uz ideju kašnjenja parusije, pa čak i njezina »izostanka«. U njegovu iznošenju eshatoloških pozicija, s jedne strane, može se dobiti dojam da će eshatologija nastupiti kasno, a s druge strane može se dobiti dojam da će kraj doći iznenada. Upravo zbog toga govor o Lukinoj eshatologiji nije lak. Usto, naglasak na eshatologiji, koji je u evanđelju izražen, u Djelima nije toliko prisutan. Luka u njima ističe poslanje Crkve koja se susreće s nedaćama. Umjesto da odgovori »kada« će biti parusija, on ističe važnost svjedočenja. Zbog toga je članak strukturiran tako da se prvo donosi pojašnjenje pojmova *eshatologija* i *apokaliptika*, a zatim se pojašnjava Lukino poimanje eshatologije pomoću pojmova koje on koristi ali i učestalih mjesta u kojima Luka obrađuje eshatološku problematiku. Ukazuje se i na to da je Lukino obrađivanje eshatologije naglašenije u njegovu evanđelju nego u Djelima apostolskim te se pokušava dati odgovor na pitanje o vremenu parusije onako kako ga Luka donosi. Zadnji dio rada obrađuje 21. poglavlje, koje se može smatrati najvažnijim Lukinim opisom eshatologije, često nazvano i Lukinom »velikom apokalipsom«.

Razlog zašto Luka na »raznolik« način govori o eshatologiji vjerojatno je njegova želja da otvori novo razdoblje povijesti spasenja, razdoblje Crkve i Duha Svetoga, razdoblje do ponovnog dolaska Sina Čovječjega u slavi. Kada će to biti nitko ne zna i zato je potrebno moralno živjeti. Prema Lukinu prikazu,

¹ Usp. Johannes WEISS, *Die Predigt Jesu vom Reiche Gottes*, Göttingen, 1892. (prevedeno na engleski i tiskano pod nazivom: *Jesus' Proclamation of the Kingdom of God*, Philadelphia, 1971.); Albert SCHWEITZER, *Das Abendmahl im Zusammenhang der Geschichte Jesu und der Geschichte des Urchristentums*, Tübingen, 1901. (prevedeno na engleski i tiskano pod nazivom: *The Mystery of the Kingdom of God*, New York, 1914.); Albert SCHWEITZER, *Geschichte der Leben-Jesu-Forschung*, Tübingen, 1906.

razlog za govor o izostanku parusije jest njegova želja da ukaže na Božje milosrđe, na Božju strpljivost, na milosno vrijeme ponude spasenja svim narodima, gdje Crkva stoji u službi općeg obraćenja.

1. Pojmovi: eshatologija i(li) apokaliptika

Već su u Starom zavjetu proroci dijelili povijest na dva dijela: povijest ovoga vremena te povijest novoga doba, doba dana Gospodinova (usp. Am 5,18-20). To doba dolazi s Mesijom, mladicom, koja će iskljati iz panja Jišajeva, a koji će donijeti pravdu i mir, blagostanje i sigurnost (usp. Iz 2,1-4; 11,1-9; Am 9,13-15).²

Očekivanje novoga doba u Starom zavjetu posebno je izraženo u vremenu od 200. godine prije Krista pa do 100. godine poslije Krista. To razdoblje moglo bi se nazvati i zlatnim razdobljem apokaliptike. Riječ *apokaliptika* znači »otkrivenje«, tj. obznanjivanje nečega što je skriveno, otkrivanje zastora između ovoga i onoga svijeta, između sadašnjega i novoga doba. Najbolji primjeri književne vrste gdje se može vidjeti takav način opisivanja jest sama Apokalipsa – Knjiga Otkrivenja koja se može nazvati i »velikom knjigom apokalipse«. Uz nju, 21. poglavlje Lukina evanđelja mnogi nazivaju »malom apokalipsom«.

Apokaliptika bi se mogla opisati kao eshatološko očekivanje da će sadašnji svijet, obično prikazan kao loš i pokvaren, uskoro biti uništen i razoren, skupa s đavlom i zlim silama. Taj čin će se dogoditi iznenada, Božjom intervencijom, i takav svijet će biti zamijenjen novim, dobrim, savršenim svijetom, gdje će sam Bog direktno vladati. Tada će nepravedni i grešni dobiti svoju zasluženu kaznu, a pravedni će biti nagrađeni i živjet će uvijek.³

Apokaliptika kakvu nalazimo u Knjizi Otkrivenja i u Knjizi Danielovoj u svojoj je naravi eshatološka, to jest govori o »posljednjim stvarima«. Pod »posljednjim stvarima« misli se na konačna pitanja smrti (usp. Otk 1,18; Lk 16,22), uskrsnuća (usp. Otk 20,5; Dj 17,32), suda (usp. Otk 20,11-15; Dj 24,25), vječnog života (usp. Otk 2,7; Lk 10,25) i kraljevstva Božjega (usp. Otk 11,15; Lk 23,51). Treba ipak reći da se sva eshatologija ne može svesti pod apokaliptiku. Eshatologija

² Cilj ovog rada nije ulaziti u starozavjetno poimanje eshatologije, budući da je o toj problematici riječ u drugim člancima objavljenima u ovom broju *Bogoslovske smotre*.

³ O apokaliptici vidi: Martin RIST, *The Revelation of St. John the Divine*, u: George Arthur BUTTRICK (ur.), *The Interpreter's Bible*, XII, New York, 1957., 345–551; George Eldon LADD, *The Presence of the Future: The Eschatology of Biblical Realism*, Grand Rapids, 1974.; Robert Henry CHARLES, *Eschatology: The Doctrine of a Future Life in Israel, Judaism and Christianity*, New York, 1963. (knjiga se u elektronskom obliku može vidjeti na: <https://archive.org/details/eschatologydoctr00char>); te časopise *Catholic Biblical Quarterly*, broj 3 (posebno izdanje) iz 1977. godine, te *Review and Expositor*, 57 (1960.) 2.

je, moglo bi se reći, više općeniti pojam, dok bi apokaliptika bila posebna vrsta eshatologije.⁴ Na primjer, mišljenje da će nestati ljudskog roda kada se zemlja smrzne ili istopi za, recimo, sto milijuna godina jedna je vrsta eshatologije, budući da govori o *eshatama* – posljednjim stvarima. No, to nije apokaliptika, budući da se ne odnosi na smrt, uskrsnuće, sud, vječni život te kraljevstvo nebesko. Drugim riječima, moglo bi se reći, da je sva apokaliptika eshatološka, dok sva eshatologija nije apokaliptička.

Kako se u hrvatskoj teološkoj praksi uobičajilo koristiti se izrazima *apokaliptika* i *eshatologija* najčešće kao sinonimima, i mi ćemo u ovom radu to činiti, iako bi gornju distinkciju trebalo imati na umu.⁵

Riječ »eshatologija« potječe iz XVII. stoljeća i ponajprije se odnosi na učenje o »posljednjim stvarima«, o konačnoj sudbini pojedinca (individualna eshatologija), čovječanstva (univerzalna eshatologija) ili svijeta (kozmička eshatologija). U židovsko-kršćanskoj tradiciji pojam eshatologije uključuje ono što će se dogoditi čovjeku nakon smrti, obnovu čovječanstva, uskrsnuće mrtvih, konačni sud, dolazak Mesije – parusiju uzvišenog Gospodina, obnovu neba i zemlje.

Kada se na taj način promatra značenje riječi *eshatologija*, onda riječ »kraj« i nije najsretnija (iako se njome u ovom radu koristimo). Jer »kraj« podrazumijeva prestanak svega, konac, a eshatologija to nije budući da ona ne podrazumijeva uništenje, nego preobrazbu. Ne dolazi kraj, nego nastavak života, ali ne onakav kakav se sada živi. Eshatologija nije kraj, nego ispunjenje. Kada se to »ispunjenje« dogodi, onda nema potrebe za novom promjenom. U tom kontekstu eshatologija nije vremenska kategorija, nego kvalitativna kategorija.⁶

⁴ Eshatologija potječe od grčke riječi *ἔσχατος* koja znači »posljednji« ili »konačni«. »Eshatologija je učenje o 'posljednjim stvarima'. Odnosi se na vrijeme u budućnosti kada će se tijekom povijesti promijeniti do te mjere da se može govoriti o potpuno novom stanju stvarnosti.« Tako eshatologiju definira David L. PETERSEN, *Eschatology*, u: *The Anchor Bible Dictionary*, II, New York, 1992., 575–579. S druge strane, »riječ 'apokaliptički', iako je u biti pridjev, u svakodnevnoj komunikaciji počela je označavati fenomen otkrivanja nebeskih tajni u obliku viđenja vidiocu, a radi dobrobiti vjerske zajednice koja prolazi kroz iskustvo patnji ili koja se smatra žrtvom zbog neke vrste oskudice«. A budući da je dotične osjećaje teško sistematizirati i razlučiti, »ta nejasnoća je dovela znanstvenike da počnu preferirati trostruku definiciju, razlikujući između 'apokalipse' kao književne vrste, 'apokaliptične eshatologije', kao vjerske perspektive, i 'apokaliptičizma' kao zajednice ili pokreta koji utjelovljuje apokaliptičnu perspektivu kao svoju ideologiju«, Paul D. HANSON, *Apocalypses and Apocalypticism*, u: *The Anchor Bible Dictionary*, I, New York, 1992., 280.

⁵ Usp. Rudolf PESCH, *Apokaliptika*, te Annemarie OHLER – Anton GRABNER-HAIDER, *Eshatologija*, u: Anton GRABNER-HAIDER (ur.), *Praktični biblijski leksikon*, Zagreb, 1997., 10–11, 80–82.

⁶ Usp. Michael WOLTER, *Eschatology in the Gospel According to Luke*, u: Jan G. van der WATT (ur.), *Eschatology of the New Testament and some related documents*, Tübingen, 2011.,

Riječ »apokaliptika«⁷ potječe od grčke riječi ἀποκαλύπτω/ἀποκάλυψις, što znači »otkriti«. Za neke istraživače riječ *apokaliptika* ima pozitivne konotacije, prije svega kao ključ za razumijevanje Isusa i Pavla. Za druge pak ona uključuje nešto strano, što je, istina, važno Isusu i Pavlu, ali nije prikladno za današnje vjerovanje. Za treće ona je potpuno negativna i zagovaraju je samo biblijski fanatici.

Prema P. D. Hansonu značenje riječi *apokaliptika* ima tri razine. Kao prvo, apokaliptika je književna vrsta kojom se koriste apokaliptički pisci da bi izrazili svoju poruku; zatim, to je vjerska perspektiva, način kako se vidi Božji plan u odnosu na zemaljsku stvarnost; i treće, apokaliptika je i neka vrsta simboličnog svemira.⁸

Osim toga, apokaliptika ima još neka obilježja koja su joj karakteristična.⁹ Jedna od karakteristika je *dualizam*, koji se ogleda na razne načine: metafizički (sukob dobra i zla, Boga i đavla – usp. Otk 12,7-9; Lk 10,18), vremenski (sadašnje zlo doba i buduće savršeno doba – usp. Otk 21,1; 11,15; Lk 16,8; 20,34-35; 21,33), moralni (pravednici i nepravednici – usp. Otk 22,11; Dj 24,15) te soteriološki način (spas ili propast – usp. Otk 20,15; Lk 19,10). Sljedeća karakteristika jest *govor o ratu i propasti*, kojima će završiti ovaj svijet (usp. 2 Pt 3,10; Lk 12,49; 21,26-27). Uzvik »*jao*« povezan je s patnjom i nesrećom, a jedna je od karakteristika apokaliptičkog opisivanja. Česti su opisi da će novi svijet nastati nakon patnje i nevolje, ratova, gladi, obiteljskih netrpeljivosti, pada zvijezda, potresa (usp. Otk 6,12-13; Lk 12,51-53; 21,10-11.23). U apokaliptičkom opisu vrlo često dominira i misao da će *kraj doći brzo*. Budući da su se apokalipse najčešće pisale u vrijeme kada su pravednici bili u nevolji, trebala im je utjeha da će ih Bog vrlo brzo izbaviti iz tih nevolja (usp. Otk 1,1; Lk 18,8). Sljedeća veoma važna

91. Karl Barth je taj vremensko-kvalitativni element ovako opisao. »Kraj o kojem govori Novi zavjet nije vremenski događaj ni legendarno 'uništenje' svijeta; on nema ništa s bilo kakvom povijesnom ili 'telurskom' (Tellus Mater je rimska božica zemlje) ili kozmičkom katastrofom. Kraj o kojem govori Novi zavjet doista je Kraj; tako potpun Kraj, tako da s mjerenjem blizine ili udaljenosti naših 1900 godina ne samo da nema mali, nego nema nikakav značaj; tako potpun Kraj da je Abraham već vidio taj Dan – i radovao se«, Karl BARTH, *The Epistle to the Romans*, Oxford, 1933., 500.

⁷ O povijesti istraživanja apokaliptike vidi: Richard E. STURM, Definition of the Word »Apocalyptic«: A Problem in Biblical Criticism, u: Jeol MARCUS – Marion L. SOARDS (ur.), *Apocalyptic and the New Testament: Essays in Honor of J. Louis Martyn*, Sheffield, 1989., 17–48; Ben CHENOWETH, Apocalyptic Eschatology and the Parables of the Mount of Olives Discourse, u: *Crucible*, 5 (2013.) 2, 1–8. Sturm donosi presjek znanstvenog istraživanja apokaliptike čiji se počeci mogu vezati uz Gottfrieda Christiana Friedricha Lücke (1791. – 1855.).

⁸ Usp. Paul D. HANSON, Apocalypticism, u: Keith CRIM (ur.), *The Interpreter's Dictionary of the Bible. Supplementary Volume*, Nashville, 1976., 29–30.

⁹ Više o tome vidi u: Andrew Jacob MATTILL, *Luke and the Last Things: A Perspective for the Understanding of Lukan Thought*, Dillsboro, 1979., 3–6.

karakteristika apokaliptike jest tema *uskrsnuća*, koje je srž kršćanstva. Vjera u uskrsnuće zasvjedočena je već u Starom zavjetu, poput Knjige Danielove (usp. Dn 12,2.3.13; Otk 20,4-15), a u Novom zavjetu uskrsnuće je posebno naglašeno u Lukinu evanđelju i Djelima apostolskim (usp. Lk 14,14; 20,27-40; Dj 4,2; 17,18.32; 23,6-8; 24,15.21; 26,8).¹⁰ Zadnja karakteristika apokaliptičkih opisa jest *obnova* svih stvari. Naime, često se ističe da će novi poredak uključivati obnovu prvog savršenog poretka kod stvaranja (usp. Post 1,29-30; Iz 11,6-9; 65,25; Rim 8,18-23; Otk 22,1-2.14).¹¹

Ostale karakteristike apokaliptike jesu: posebno računanje vremena, pseudonimnost, kombinacija viđenja i slika, pesimizam glede sadašnjega te nada i optimizam glede budućega, ezoteričnost, moralni poticaj, neposredan kraj, božanska vlast i kontrola.¹²

2. Lukin eshatološki govor

Tu se susrećemo s jezičnim problemom. Naime: Je li bolje govoriti o apokaliptici ili eshatologiji? I. H. Marshall misli da je ispravnije govoriti o eshatološkom Lukinu govoru nego o apokaliptičkom govoru.¹³ Budući da izraz »apokaliptički« uključuje i ideju metaforičnoga i mitološkoga, a toga, posebno kod Lk 17 i Lk 19 nema, bolje je koristiti se izrazom »eshatološki« u smislu odnošenja na ono buduće, na vrijeme koje vodi prema kraju, s tim da uključuje i sam kraj.¹⁴

Kao što su J. Weiss¹⁵ i A. Schweitzer zaslužni da je eshatologija postala važna teološka tema, tako je i Hans Conzelmann bio izuzetno važan za Lu-

¹⁰ Zbog česte zastupljenosti teme uskrsnuća, Lukin pismeni uradak često se naziva »radosnom viješću uskrsnuća«. Usp. Andrew Jacob MATTILL, *Luke and the Last Things*, 5.

¹¹ U Barnabinoj poslanici se kaže: »Gospodin reče. Gle: Posljednje stvari ću učiniti poput prvih«. Usp. Andrew Jacob MATTILL, *Luke and the Last Things*, 5.

¹² Usp. Philipp VIELHAUER – Georg STRECKER, *Apocalyptic in Early Christianity: Introduction*, u: Edgar HENNECKE – Wilhelm SCHNEEMELCHER (ur.), *New Testament Apocrypha*, II, Cambridge, 1991., 569–589.

¹³ Usp. Ian Howard MARSHALL, *Political and Eschatological Language in Luke*, u: Craig G. BARTHOLOMEW – Joel B. GREEN – Anthony C. THISELTON (ur.), *Reading Luke: interpretation, reflection, formation*, Grand Rapids, 2005., 162. O eshatologiji kod Luke vidi i: Franklyn J. G. COLLISON, *Eschatology in the Gospel of Luke*, u: William R. FARMER (ur.), *New Synoptic Studies: The Cambridge Gospel Conference and Beyond*, Macon, 1983., 363–371; Stephen G. WILSON, *Lukan Eschatology*, u: *New Testament Studies*, 16 (1970.) 4, 330–347.

¹⁴ Usp. Ian Howard MARSHALL, *Political and Eschatological Language in Luke*, 175.

¹⁵ Weiss je uočio da je rana Crkva promijenila eshatološki pogled od očekivanja brze parusije i novog stvorenja do toga da će pravednici kod smrti biti uzneseni u nebo. Kao potvrdu toga on navodi Dj 14,22, gdje se govori da se kroz nevolje ulazi u kraljevstvo nebesko, te Lk 16,19-31 i 23,4, gdje se govori o bogatašu i Lazaru te Isusovu obećanju ra-

kinu eshatologiju. On je na Lukinu teologiju ponajprije gledao kroz prizmu »povijesti spasenja.«¹⁶ Odnosno, on ističe da je Luka eshatologiju zamijenio poviješću spasenja. Naime, Luka je kao evanđelist, teolog i povjesničar uvidio da je parusija »izostala«, tj. da se nije ostvarila te da ju treba nečim »zamijeniti.«¹⁷ On je to učinio svojim konceptom »povijesti spasenja«, gdje tri faze igraju važnu ulogu: vrijeme Izraela, vrijeme Isusova boravka na zemlji (što je za Conzelmana *die Mitte der Zeit* – središte vremena) te vrijeme Crkve (opisano u Dje-lima apostolskim). Prema Lukinu mišljenju, parusija neće skoro doći, budući da će prije parusije biti mnogo apokaliptičnih znakova i da to »još nije *odmah* svršetak« (Lk 21,9); za razliku od Mk 13,7 i Mt 24,6, koji ne govore tako.

2.1. Realizirana i buduća eshatologija kod Luke

Kada se govori o eshatologiji u biblijskom smislu, posebno su se iskristalizirala dva pojma, a to je »buduća« i »realizirana« eshatologija. Buduća eshatologija ponajprije se zanima za drugi Kristov dolazak (parusiju), i bilo je stavova da je ona sržna kako za Isusa tako i za novozavjetnu vjeru. S druge strane, realizirana eshatologija ističe da se Božja odlučujuća stvar već dogodila, što je prema drugima glavni naglasak Isusova nauka, ali i Pavlova i Ivanova.

Gledajući oba Lukina sveska, čini se da se mogu uočiti dvije eshatološke dimenzije: sadašnja i buduća. Takvo gledanje nije bilo samo Lukino nego se može uočiti i u vjeri prve kršćanske zajednice. Tako se u 1 Sol 4,13-18, najranijem kršćanskom spisu govori o budućem uskrsnuću; Fil 1,23; 3,20 također uključuje budućnost; dok Kol 1,13 uključuje sadašnjost, kao i Gal 1,4. Takav stav može se naći i u samom Isusovu naučavanju koji s jedne strane moli »Dođi kraljevstvo tvoje« (Mt 6,10), a s druge strane naglašava: »Ali ako ja po Duhu Božjem izgonim đavle, zbilja je došlo k vama kraljevstvo Božje« (Mt 12,28).¹⁸

skajanom razbojniku. Ta mjesta su prema Weissovu mišljenju proizvod jeruzalemske crkvene zajednice. Usp. Edward Earle ELLIS, *Eschatology in Luke*, Philadelphia, 1972., 5.

¹⁶ Usp. Hans CONZELMANN, *Die Mitte der Zeit: Studien zur Theologie des Lukas*, Tübingen, 1954., djelo koje je prevedeno na engleski i naslovljeno *The Theology of St. Luke*, New York, 1960.

¹⁷ U XX. stoljeću Luka se uglavnom smatrao osobom koja je u svojim dvama svescima donijela dobar pregled povijesti Isusa i prve Crkve. Međutim, Luki se nije davalo priznanje samo zbog njegova povijesnog prikazivanja Krista i Crkve, nego se počela isticati i njegova teološka vrijednost. Naime, Luka nije bio samo »povjesničar« nego i »teolog«. Upravo zbog toga počele su se dovoditi u pitanje neke njegove dotad općenito prihvaćene povijesne točnosti, s tim da se njegova »povijesnost« ne odbacuje, nego se počinje isticati da je on sretno spojio teologiju i povijest.

¹⁸ Može se postaviti pitanje kako je to buduće kraljevstvo prisutno ovdje i sada? Kako, dakle, Luka rješava taj problem povezivanja sadašnjega i budućega? Prema Ellisovu

Uz realiziranu i buduću eshatologiju, postoji i podjela na »neposrednu« i »kasnu« eshatologiju. Prva se odnosi na »brzi dolazak kraja«, a druga na »kašnjenje parusije«¹⁹.

Govoreći o Lukinoj eshatologiji, potrebno je spomenuti i termin »rani katolicizam«, koji je pripisan Lukinu gledanju.²⁰ Naime, u povijesti kršćanstva Lukina uloga je neupitna i velika. Luka je, moglo bi se reći, prvi Isusov biograf i prvi povjesničar Crkve.²¹ Naime, Luka piše u vrijeme kad su se stara eshatološka očekivanja promijenila, kada su entuzijazam i uzbuđenje splasnuli, kada je parusija postala samo nada umjesto blize radosti i svakodnevnog pokretača dnevnih aktivnosti. Budući da se eshatologija promijenila, Luka je preoblikovao materijal o Isusu i Crkvi da bi pomogao kršćanstvu u novim okolnostima, gdje su darovi Duha i molitva bili oni čimbenici koji su podržavali misionarsku djelatnost. Nije se više očekivalo Krista koji će svaki tren doći na oblacima, nego je situacija bila takva da je Crkva trebala strukturu, instituciju, trebala je naglasiti moralno ponašanje vjernika, to jest pripremiti se za život Crkve kakav se obično pripisuje katoličanstvu prvih stoljeća.

2.2. Eshatološka (apokaliptička) mjesta u Lukinu evanđelju

Lukino evanđelje obiluje apokaliptičkim opisima više nego druga evanđelja, što je posebno vidljivo u nekoliko poglavlja – 12, 17, 21, a usto Luka, više nego

mišljenju, Luka to čini povezujući buduću eshatologiju i Duha Svetoga, tj. povezuje buduću eshatologiju i Isusa. Jer Isus koji daje Duha (usp. Lk 3,16; Dj 2,33) predstavnik je osobnog ispunjenja budućeg svijeta – predstavnik preko svojeg uskrsnuća. »Njegovi sljedbenici ne samo da očituju iste eshatološke moći Duha, kao što ih on očituje, nego oni isto tako imaju tjelesnu identifikaciju s (uskrsnim) Isusom. Na oba načina Luka pokazuje novo doba kao sadašnju stvarnost«, Edward Earle ELLIS, *Eschatology in Luke*, 20.

¹⁹ O temi kašnjenja parusije kod Luke vidi u: Richard H. HIERS, *The Problem of the Delay of the Parousia in Luke-Acts*, u: *New Testament Studies*, 20 (1974.) 2, 145–155; Michael WOLTER, *Israel's Future and the Delay of the Parousia, according to Luke*, u: David P. MOESSNER (ur.), *Jesus and the Heritage of Israel. Luke's Narrative Claim upon Israel's Legacy*, Harrisburg, 1999., 307–324. Neposredno očekivanje kraja nekima je bio povod za tvrdnje da nije bilo potrebe za pisanjem novozavjetnih spisa. Ernst Käsemann zgodno se izrazio kazavši da »se ne piše povijest Crkve, kada se svakodnevno očekuje kraj svijeta«, Ernst KÄSEMANN, *Das Problem des historischen Jesus*, u: Ernst KÄSEMANN, *Exegetische Versuche und Besinnungen*, I, Göttingen, 1960., 198.

²⁰ Jedan od glavnih predstavnika koji je Luki pripisivao taj »titul« bio je Ernst Käsemann, koji je u svojim djelima od 1949. godine to često činio. Svoje stavove o tome da je Lukina eshatologija obilježena »ranim katolicizmom« posebno je iznio u članku Ernst KÄSEMANN, *Neutestamentliche Fragen von heute: Friedrich Gogarten zum 70. Geburtstag* am 13. Januar 1957., u: *Zeitschrift für Theologie und Kirche*, 54 (1957.) 1, 1–21.

²¹ Budući da evanđelja nisu biografije, kao što ni Djela apostolska nisu povijest prve Crkve, ne može se govoriti o Luki kao biografu u pravom (historijskom) smislu riječi.

ostali evanđelisti, u Isusova usta stavlja apokaliptičke govore i eshatološke navještaje (usp. Lk 12,13 – 13,9; 17,20 – 18,8; 21,5–38).²² Kad se pogleda Lukino evanđelje, moglo bi se reći da se u evanđelju može naći sedam »malih apokalipsa« koje obuhvaćaju 212 redaka Lukina evanđelja od sveukupno 1151 redaka. To bi bilo nekih 20 posto Lukina evanđelja. Usto, i neki drugi ulomci imaju određenu vezu s apokaliptikom, poput Lk 9,23-27; 11,14-36; 11,49–51; 20,27-40; Dj 1,6-11; 2,16-21. Sve to pokazuje da je Lukino evanđelje najapokaliptičnije od svih četiriju evanđelja. Evo stoga kratkog prikaza, takozvanih »malih apokalipsa« Lukina evanđelja.

Lk 3,3-18. U trećem poglavlju svojeg evanđelja Luka donosi početak propovijedanja Ivana Krstitelja. U tom propovijedanju on naviješta dolazak nebeskog Gospodina, Mesije, suca koji će doći suditi zemlji. Taj sud dolazi »skoro – μελλούσης« (Lk 3,7), i kao što zmija bježi od vatre, tako i ljudi trebaju bježati od skore srdžbe. Da je ispunjenje događaja blizu pokazuje i glagolsko vrijeme prezenta u 9. retku, gdje se ističe da je sjekira »položena«, κείται i da se loše stablo »siječe – ἐκκόπεται« (Lk 3,9). Za nadolazećeg suca se kaže: »U ruci mu vijača da pročisti gumno svoje i sabere žito u žitnicu svoju, a pljevu će spaliti ognjem neugasivim.« Stoga je obraćenje nužno, da bi se izbjeglo skoro uništenje. Ivanovo moralno učenje i poziv na promjenu života motivirani su skorim dolaskom Mesije suca (Lk 3,10-14) i njegov navještaj ima naglašeni eshatološki ton.

Lk 10,1-24. Luka u svojem desetom poglavlju opisuje poslanje sedamdesetdvojice. Gospodin je taj koji šalje radnike u žetvu (Lk 10,2) koji obilazeći gradove trebaju naviještati da se kraljevstvo Božje »približilo« (Lk 10,9,11). Najavljuje sud i kaznu Korozainu i Betsaidi, koji će u podzemlje biti strovaljeni (Lk 10,13-16). Nakon povratka sedamdesetdvojice Gospodin kao da ima apokaliptično viđenje te ističe da će im dati vlast da im ni Sotona neće moći ništa nauditi (Lk 10,17-20). Ujedno izriče blagoslov da mogu vidjeti Isusova djela i riječi koje su se ispunile (Lk 10,23-24).

Lk 12,1 – 13,35. Dvanaesto i trinaesto poglavlje Lukina evanđelja pripada odsjeku Isusova puta prema Jeruzalemu. Na tom putu Isus poučava učenike i upozorava ih protiv licemjerja (Lk 12,1) te ističe da će o konačnom sudu biti objelodanjeno sve što je tko činio (Lk 12,2-3). U vrijeme progona ne trebaju se bojati (Lk 12,4.32) niti biti zabrinuti (12,11.22.29) jer će im Otac dati kraljevstvo (Lk 12,32). Zbog nadolazećeg vremena i suda, učenici trebaju biti apokaliptično

²² Više o tome vidi u: Hans-Werner BARTSCH, *Early Christian Eschatology in the Synoptic Gospels*, u: *New Testament Studies*, 11 (1965.) 4, 387–397; Hans-Werner BARTSCH, *Wachet aber zu jeder Zeit! Entwurf einer Auslegung des Lukasevangeliums*, Hamburg-Bergstedt, 1963. Također usp. Andrew Jacob MATTILL, *Luke and the Last Things*, 6–11.

ravnodušni prema zemaljskom bogatstvu, a stremiti za neprolaznim bogatstvom, a to je kraljevstvo Božje (Lk 12,22-34). Kraj koji se bliži prouzročio je i krizu i uspavanost, budući da očekivani kraj nije došao tako brzo kako su ga oni očekivali. U takvim okolnostima Isus poziva na budnost (Lk 12,35-38), budući da će Sin Čovječji doći kao tat, neočekivano i nenadano (Lk 12,39-40) i zato učenici ne smiju pasti u napast misleći da će Gospodar okasniti; u protivnom će uslijediti oštra, ali pravedna kazna (12,41-48). U vrijeme eshatološke krize, Isus će baciti oganj na zemlju, a bit će i podjela obitelji (12,49-53). Za vrijeme krize od mnoštva će se tražiti da bude mudro, kao što je mudro u raspoznavanju znakova vremena (12,54-56), a isto tako treba biti mudro u nagodbi s protivnikom (12,57-59). A ako se ne obrate, svi će izginuti tijekom suda (13,1-9). Nakon što je Isus ozdravio zgrbljenu ženu, narod se radovao, budući da je to bio još jedan znak blizine kraljevstva (13,10-17). To čudo je Isusu povod da opiše moć nadolazećeg kraljevstva koje naglo i brzo raste poput kvasca (13,18-21). No bez obzira na veličinu kraljevstva, bit će dosta onih koji neće moći ući na uska vrata koja su postavljena za ulazak u kraljevstvo i stoga neće moći ući na mesijansku gozbu (13,22-30). Taj apokaliptički govor zaključuje se izjavama o sudbini Isusa i Jeruzalema, s mogućom referencom na parusiju: »nećete me vidjeti dok ne dođe čas te reknete: 'Blagoslovljen Onaj koji dolazi u ime Gospodnje!'« (Lk 13,35).

Lk 16,16-31. Putujući i dalje prema Jeruzalemu Luka nastavlja prikazivati Isusa koji poučava učenike i narod kroz apokaliptične slike. Kako je kraljevstvo Božje naviješteno nije čudo da mnogi u njega žele nasilno ući (Lk 16,16). To kraljevstvo nije u suprotnosti sa Zakonom, koji ostaje dok je ovoga svijeta (16,17), nego zapravo kraljevstvo još više ističe zahtjevnost Zakona (16,18). Puto-kaz prema kraljevstvu i spasenju su Mojsije i proroci, koji su isticali kako treba živjeti, ali ima ih koji nisu poslušali, poput bogataša, za razliku od siromašnog Lazara (16,19-31).

Lk 17,20 – 18,8. U posljednjoj fazi svojeg puta prije dolaska u Jeruzalem Luka donosi upit farizeja Isusu kada će doći kraljevstvo Božje. On odgovara da je kraljevstvo među njima (Lk 17,20-21). A u razgovoru koji slijedi Isus ističe da ima onih koji žele vidjeti dan Sina Čovječjega i da će biti lažnih proroka koji će govoriti da je tu, ili ondje. A taj dan neće biti tajan, nego će biti jasan i vidljiv kao munja na nebu (17,22-24). Dan Sina Čovječjega će doći kao oganj i sumpor s neba i neće biti vremena spašavati materijalno zemaljsko bogatstvo (17,26-33). Primjer treba biti Noino vrijeme kada su ljudi zanemarivali upozorenja koja je Noa govorio, kao i zanemarivanje upozorenja o kojem je govorio Lot stanovnicima Sodome i Gomore. U taj dan neki će se spasiti, a

neki i poginuti (17,34-35).²³ Sud Sina Čovječjeg će se izdaleka vidjeti, poput orla koji oblijeće iznad trupla (17,37). Taj dan se bliži, i Bog će svoje izabrane opravdati »žurno« (18,1-8).

Lk 21,5-36. Za vrijeme svojeg djelovanja u Jeruzalemu, Isus izriče i eshatološku besjedu koju Lk smješta u 21. poglavlje. Na pitanje kada će doći »dani«, Isus odgovara da se vrijeme približilo, ali još nije stiglo (21,7-9), te da će Sin Čovječji doći nakon progona, pada Jeruzalema i kozmičkih nesreća (21,12-26). No, i tada se otkupljenje samo približilo (21,27-31). Svi ti događaji, pa čak i nestanak neba i zemlje, dogodit će se prije nestanka naraštaja kojem Isus govori (21,32-33). Dakle, pojavak lažnih mesija i ratova, utamničenja, mržnje prema Isusovim sljedbenicima, ne treba poistovjetiti s krajem.

Lk 23,27-31. Zadnja mala apokalipsa smještena je u opis Isusova križnog puta, u zgodu razgovora Isusa i jeruzalemskih žena. Kao što su se za vrijeme progona i nedaća ljudi skrivali u pećine i zazivali planine »Padnite na nas« (Otk 6,16), tako će i u nadolazećim danima jeruzalemske žene reći »Padnite na nas« (Lk 23,30). I kao što će strašan biti kraj zelenog stabla (Jeruzalema), Isus se pita koliko će strašniji biti kraj suhog drveta (svijeta) (usp. Lk 23,31)?²⁴

Uz te »male apokalipse«, kao što je rečeno, Luka i na drugim mjestima donosi eshatološke elemente.

U Lk 1 – 2 Luka prikazuje likove poput Gabriela, Marije, Zaharije, Šimuna da opiše Božju inicijativu podizanja Ivana i Isusa kao »proroka Svevišnjega« (Lk 1,76) i »snagu spasenja« (Lk 1,69), tj. onoga koji će ispuniti Izraelove eshatološke nade. Eshatološki karakter vidi se i kod Lk 1,54, gdje Marija Gabrielove riječi vidi kao ispunjenje Božjih obećanja (usp. Iz 41,8-9). U Lk 2,10-11 novorođeni Isus predstavljen je kao dugo očekivani eshatološki spasitelj Izraela.

U svojem nastupnom govoru u sinagogi u Nazaretu Isus ističe (Lk 4,18-19) da se njegovo poslanje sastoji od toga da donese eshatološku preobrazbu, da potlačenost preobrazi u oslobođenje, što je Bog već od davnine prorekao.

Jedna od značajki Lukina eshatološkog govora je i ta da Luka Isusovo uskrsnuće i uzašašće na nebo tumači kao eshatološki događaj koji je već Gabriel najavio na početku (usp. Lk 1,32-33). Eshatološki karakter uskrsnuća i uzašašća vidljiv je i po tome što će Isusovo kraljevstvo trajati vječno. Taj se govor teme-

²³ Luka tu donosi krajnje individualiziran koncept spasenja ili osude. Čak i dvije osobe koje su u trenutku parusije jako bliske i žive jedna pored druge neće imati isti svršetak.

²⁴ Postoje razna mišljenja o tome odnosi li se zeleno stablo na Jeruzalem, a suho drvo na svijet. Ta mišljenja se mogu naći kod: François BOVON, *Luke 3: A Commentary on the Gospel of Luke 19:28–24:53*, Minneapolis, 2012. Nažalost nisam imao pristup tom vrijednom komentaru Lukina evanđelja.

lji na obećanju danom Natanu (usp. 2 Sam 7,13.16; Ps 89,3-5; 132,11-18; Iz 9,6; Ez 37,25) da će davidovska dinastija trajati do vijeka, i da se loza Davidovih kraljeva neće prekinuti. U navedenom Gabrielovu navještaju, ta su očekivanja sužena na vladavinu *jednog pojedinca – Davidova kralja*, a usto je neizravno rečeno da taj neće imati nasljednika. Dakle, nije riječ o dinastiji koja će vladati, nego o jednom mesijanskom kralju. Starozavjetna obećanja su se tu ispunila. Ne treba naglašavati da upravo u uskrsnuću trajno kraljevanje nalazi svoje ispunjenje, i da se trajno prijestolje nalazi jedino na nebu.

2.3. Eshatološki (apokaliptički) termini kod Luke

Prva stvar koju treba ponoviti jest da je Luki apokaliptika jako važna. Bez obzira je li apokaliptički govor Luka pronašao u svojim izvorima i onda se njima koristio u svojim djelima, ili ih je sam sastavio te ih prenio nama, taj govor i način opisivanja apokaliptičkih mjesta pokazuje Lukinu osobnu zauzetost za tu temu. On apokaliptiku donosi s puno emocija i u nju ugrađuje samog sebe. Opisujući apokaliptiku, može se uočiti Lukina čežnja za dolaskom kraljevstva. Bo Reicke tu čežnju izrazio je riječima da su Luka i Djela »obojena presretnom radošću da će kraljevstvo Božje doći«²⁵.

Govoreći o apokaliptici, Luka se najčešće koristi dvama terminima, a to su: »kraljevstvo Božje« i »kralj«, s tim da su ta dva izraza komplementarna. Naime, kraljevstvo pretpostavlja kralja, kao i obrnuto, kralj pretpostavlja kraljevstvo. Luka ipak donosi jednu zanimljivu stvar a to je: iako je kraljevstvo o kojem govori zapravo kraljevstvo Božje, upravljanje tim kraljevstvom nije povjerenjeno samom Bogu, nego njegovu sinu, Mesiji.

Evo mjesta kod Luke koja pokazuju njegovu čežnju za dolaskom *kraljevstva*. Na početku svojeg evanđelja, opisujući Isusovo rođenje, Luka donosi zgodu o Šimunu i kaže da je on »iščekivao« dolazak Mesije (Lk 2,25), žudio je za njim. Siromasi, kojima je upućena poruka spasenja, očekuju nagradu u kraljevstvu (6,20), gdje će i najmanji biti veći od samog Ivana Krstitelja (7,28), za kojeg je rečeno da od njega nije rođen veći od žene; neki čak neće ni umrijeti dok ne vide dolazak kraljevstva (9,27). Učenici su ti koji moraju moliti za dolazak kraljevstva, da što prije dođe (11,2). Svi ljudi trebaju tražiti prije svega kraljevstvo Božje, a onda sve ostalo (12,31), a to kraljevstvo daje Otac (usp. 12,32). Luka ističe i da su ljudi žudjeli da se pridruže patrijarsima i prorocima u kraljevstvu (13,28), da mogu sjesti za stol s njima u kraljevstvu (13,29) i jesti kruh (14,15). Sa-

²⁵ Usp. Bo REICKE, *The Gospel of Luke*, Richmond, 1964., 76.

mi učenici su željeli vidjeti dan Sina Čovječjega (17,22). Isus pred kraj svojeg života obećava svojim apostolima da će im u baštinu predati kraljevstvo (22,29), tako da mogu jesti i piti za njegovim stolom u kraljevstvu (22,30). On sam ističe da neće blagovati pashe dok se ona ne završi u kraljevstvu (22,16), niti će piti vina dok kraljevstvo Božje ne dođe (22,18).

Luka se koristi izrazom *kraljevstvo* i kod pitanja farizeja kada će doći kraljevstvo Božje (17,20), na što im Isus odgovara da ono ne dolazi primjetljivo, i ono je već među njima (17,21). Isusov izgon đavla potvrda je da je zbilja došlo kraljevstvo Božje (11,20). Iako ima onih kojima je bogatstvo važnije od kraljevstva (18,24-25), i zbog toga će u njega teško ući, ima i onih koji su mnogo ostavili zbog kraljevstva te će zbog toga primiti obilatu plaću (18,29).

Luka donosi i opis učenika koji su zaokupljeni kraljevstvom Božjim i misle da će ono doći smjesta (19,11), no Isus im kaže da je kraljevstvo blizu kad vide da se određene stvari događaju (21,31). I raskajani razbojnik moli Isusa da ga se sjeti kad uđe u kraljevstvo (23,42). Luka ističe da je i Josip iz Arimateje iščekivao kraljevstvo (23,51). Prije Isusova uzašašća ljudi ga pitaju hoće li uspostaviti kraljevstvo (Dj 1,6). Pavao i Barnaba učvršćivali su učenike i bodrili ih da ustraju u vjeri, ističući da se u kraljevstvo ulazi kroz nevolje (Dj 14,22).

Luka ne samo da je žarko iščekivao dolazak kraljevstva, on ga je u svojem evanđelju i *ustrajno navješćivao*. Moglo bi se reći da mu je opsesija bila navještaj kraljevstva. Njegov eshatološki žar vidljiv je i u tome koliko u svojem evanđelju naglašava važnost navješćivanja kraljevstva Božjega.

Anđeo Gabriel navješćuje da Božje kraljevstvo neće prestati (Lk 1,33). Sam je Isus poslan naviještati i propovijedati radosnu vijest kraljevstva (Lk 4,43), što je on i činio, prolazeći gradovima i selima (8,1), govoreći učenicima o tajnama kraljevstva (8,10) i tumačeći da je ono poput gorušičina zrna (13,18-19), kvasca (13,20-21), i da je riječ o kraljevstvu koje pripada djeci (18,16-17). Ne samo da je Isus propovijedao i naviještao kraljevstvo (9,11), tu zadaću naviještanja i propovijedanja imaju i njegovi učenici koje on šalje da čine upravo to (9,2). Isusova zadaća je navještaj kraljevstva, jednako tako kao što je to zadaća i njegovih učenika, dok je zadaća »mrtvih« da pokapaju mrtve (Lk 9,60). Onaj koji se odlučio za navještaj kraljevstva ne smije se obazirati natrag (9,62). Zadaća sedamdeset dvojice također je naviještati da se približilo kraljevstvo Božje (10,9.11). Od Ivana Krstitelja pa nadalje navješćuje se kraljevstvo, a dotad su vrijedili Zakon i proroci (16,16). Kraljevstvo nebesko nije naviještao i propovijedao samo zemaljski Isus, nego i uskrslu (Dj 1,3), koji je tijekom četrdeset dana apostolima govorio o kraljevstvu. Nakon Isusova uzašašća na nebo, učenici nastavljaju s navješćajem kraljevstva. Tako je Filip navješćivao evanđelje o kra-

ljevstvu Božjem samarijskim krajevima (Dj 8,12). Kraljevstvo Božje strastveno je naviještao i Pavao (usp. Dj 19,8; 20,25; 28,23.31).

Sve u svemu, postoji trideset i devet izričitih referenci na kraljevstvo Božje u Lukinu evanđelju i osam referenci u Djelima apostolskim.²⁶ Znakovito je da je većina tih referenci svojstvena Luki. Sve to pokazuje da je pojam kraljevstva Božjega (apokaliptike) za Luku jako zanimljiv i važan; čak se govori da je pojam kraljevstva jedan od temeljnih Lukinih teoloških pojmova.²⁷ Riječ je o vodećoj kategoriji Lukina evanđelja. Ujedno tema kraljevstva Božjega nije ništa manje apokaliptička u Djelima apostolskim negoli kod ostalih sinoptika.²⁸

2.4. Narav Lukina eshatološkog govora²⁹

Opet treba ukazati na jezični problem, odnosno: Je li bolje govoriti o eshatološkom ili apokaliptičkom govoru? Riječ je prije svega o »skliskom« terenu.³⁰ Naime, iako se za Lukin govor o posljednjim stvarima koristi izraz »apokaliptički«, njega je vrlo teško točno definirati, a još teže primijeniti na Lukin govor. Obično se izraz »apokaliptički« objašnjava kao »objaviteljski«, tj. da je riječ o osobi koja je uznijeta na nebo ili kojoj su objavljene nebeske tajne. U toj i takvoj apokaliptičkoj objavi dominira dualizam dobra i zla, svjetla i tame, a Bog i nadnaravne sile su skoro pa odsutne. No ipak treba reći da je kod apokaliptičkog govora prisutan osjećaj pesimizma glede neposredne budućnosti i da se pozornost usmjerava na događaje koji će se dogoditi na kraju, a što uključuje Božju pobjedu nad silama zla i onim ljudima koji su se tim silama priklonili,

²⁶ I. H. Marshall pak misli da je pitanje kraljevstva središnje u Lukinu evanđelju, ali ne i za Djela apostolska. Osim tih osam spominjanja kraljevstva u Djelima apostolskim, postoji samo jedna referenca na Isusa kao kralja, i to u Dj 177. Osim toga, riječ »kraljevstvo« se u Djelima koristi uglavnom u općenitom smislu i njega koristi pripovjedač, a ne propovjednik ili govornik. Točno je da se u Djelima za Isusa češće koriste riječi »Krist« i »Gospodin«, a rijetko »kralj«, ali dotične riječi imaju veoma slično značenje riječi »kralj«. Moglo bi se naime reći da je »Krist« posebna židovska riječ za »kralja«, odražavajući činjenicu da je on »Gospodnji pomazanik«. Usp. Ian Howard MARSHALL, *Political and Eschatological Language in Luke*, 163.

²⁷ Usp. Martin VÖLKEL, *Zur Deutung des »Reiches Gottes« bei Lukas*, u: *Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft*, 65 (1974.) 1–2, 57–70.

²⁸ Usp. Robert H. SMITH, *History and Eschatology in Luke-Acts*, u: *Concordia Theological Monthly*, 29 (1958.) 12, 881–901; Henry J. CADBURY, *Acts and Eschatology*, u: William David DAVIES – David DAUBE (ur.), *The Background of the New Testament and Its Eschatology: In Honor of Charles Harold Dodd*, Cambridge, 1964., 300–321.

²⁹ O naravi Lukina eshatološkog govora vidi u: Ian Howard MARSHALL, *Political and Eschatological Language in Luke*, 163–170.

³⁰ O tome problemu govori i Margaret BAKER, *Slippery Words: III. Apocalyptic*, u: *Expository Times*, 89 (1978.) 11, 324–329.

kao i konačni sud nad njima. Takav opis »apokaliptike« teško se može primijeniti na Luku, pa stoga ako bi se upotrebljavao izraz »apokaliptika« umjesto »eshatologija« kod Luke, treba imati na umu da izraz »apokaliptika« treba uzeti s rezervom i korekcijama.³¹

Kada se koristi apokaliptičkim govorom, Luka se ne libi osvrnuti na *Stari zavjet*. Naime, koristeći se apokaliptičkim govorom, Luka često poseže za starozavjetnim materijalom, aludirajući na to da se na određeni događaj treba gledati kao na ispunjenje starozavjetnog proroštva. To je posebno očito u citiranju starozavjetnog izričaja »grozota pustoši« u eshatološkom govoru kako ga donose Mk i Mt (usp. Mt 24,15; Mk 13,14). Iako Luka ne govori o »grozoti pustoši«, on ipak govori o »opustošenju« (Lk 21,20), što je aluzija na Dn 9,27 i 12,11, koju je, na prvi pogled, vrlo teško uočiti. No u Lk 17,20-37 on se očito poziva na starozavjetnu Sodomu i Gomoru. Čak i riječ »okrenuti« (Lk 17,32) riječ je koja se koristi za Lotovu ženu (usp. Post 19,26). Korištenje starozavjetnog jezika uočljivo je i kod Lk 21,25-26, gdje se doslovno citira Ps 65,8 (»huka mora i valova«). I naravno kod Lk 21,27 uočava se slika Sina Čovječjega koji dolazi na oblacima, upravo onako kako to opisuje Daniel (Dn 7,13).

Sljedeća karakteristika Lukina govora o eshatološkim stvarima jest »govor uspoređivanja«. Naime, kad govori o apokaliptičkim događajima neki od Lukinih izvještaja nisu literarni opisi, nego ih treba razumjeti kao usporedni govor. Recimo, Lukina aluzija na Sodomu i Gomoru (Lk 17,31-32), gdje su ljudi trebali bježati od uništenja, ne može se doslovno prenijeti na Isusovo vrijeme. Isus je tom usporednom slikom želio reći da bi trebalo izbjeći sudu najvjerojatnije pomoću duhovnog obraćenja, što je i naglasak u Lk 17,33 i Lk 9,24. I slika iz Lk 17,34-35 o dva čovjeka ili dvije žene koje su povezane donijeta je samo kao usporedba da se istakne potreba biti pripravan za sud, koji ne poznaje obiteljsku povezanost zbog koje bi netko trebao izbjeći sud. Naime, svatko osobno mora imati ispravan odnos prema Bogu (Lk 12,52-53).

Opisujući eshatološke događaje, Luka se često koristi slikom *rata i prirodnih katastrofa*, što je i uobičajeno za takve događaje. Iskustvo rata i prirodnih katastrofa osobno su doživljavali vjernici I. stoljeća; iskustva poput razorenja Jeruzalema (66. – 70. poslije Krista), erupcije Vezuva (79. godine) i drugih katastrofa.

Jedan od važnih apokaliptičkih elemenata je i *Božja intervencija*. Ta Božja intervencija iznenadit će sve one koji nisu spremni za dolazak suda. Njima će ta intervencija biti iznenadna kao i potop, kao i razorenje Sodome, događaji na

³¹ Usp. Ian Howard MARSHALL, *Political and Eschatological Language in Luke*, 165.

koje su ljudi prvih stoljeća gledali kao Božje intervencije. Riječ je o katastrofi kojoj uzročnik nije čovjek, nego Bog.

2.4.1. Eshatologija u Djelima apostolskim

Eshatološka obojenost Lukina evanđelja nije upitna. Evanđelje puno govori o dolasku Sina Čovječjega kao i o događajima s tim povezanima. Međutim, kataklizmičkih događaja u Djelima apostolskim baš i nema puno. Skoro da ih uopće nema. Recimo, razorenje Jeruzalema (čijih naznaka se može vidjeti i kod Lk 13,34-35; 23,27-31) uopće se ne nazire u Djelima apostolskim, što pomalo začuđuje, budući da su Djela najvjerojatnije napisana nakon što se taj događaj zbio.³²

Djela apostolska kao da ignoriraju dolazak Sina Čovječjega budući da o njemu skoro pa da ništa ne govore. U Djelima se može naći tek nekoliko referenci na Isusovu ulogu suca (usp. Dj 10,42; 17,31). Ali sve je to premalo da bi se moglo govoriti o zastupljenosti eshatološkog govora u Djelima apostolskim. Jedino naglašeno apokaliptičko mjesto u Djelima apostolskim jest zgoda o Stjepanu (Dj 7,54-60). Tu se spominje Sin Čovječji. Ali Sin Čovječji je smješten u nebo, i ne dolazi ljudima na zemlju.

Dakle, Djela apostolska manje govore o apokaliptici, a više o poslanju Crkve do kraja svijeta. No za vrijeme toga poslanja vjernici će se susresti s neprijateljstvom (kao što je naznačeno u Lk 21), budući da je karakteristika eshatoloških proroštava najava nedaća. Kršćani su doživjeli razna neprijateljstva, od uhićenja, progona, predavanja u sinagoge i zatvore, odvođenja pred kraljeve i upravitelje, pa čak i smrt (Stjepan, Jakov). Jedino o čemu se ne govori su izdaje obitelji i prijatelja.

Moglo bi se reći da se Djela apostolska ne zanimaju previše za budućnost. Iako se na početku Djela postavlja indirektno pitanje »kada« će se dogoditi kraj (Dj 1,6), a Isus odgovara »Nije vaše znati vremena i zgone koje je Otac podredio svojoj vlasti« (Dj 1,7) i kao da kaže da Otac još nije odredio vrijeme. Iz konteksta se može uočiti da Isusov odgovor nije toliko usmjeren na to »kada«, nego na to da se učenici usmjere na nešto drugo, a to je da budu njegovi svjedoci do kraja zemlje, i za tu zadaću će im trebati određeno vrijeme. Ipak, treba

³² Potpuna šutnja o razorenju Jeruzalema doista je začuđujuća. Mogući razlozi bi mogli biti: 1) apostoli o tome događaju nisu govorili. Nisu htjeli svoje židovske slušatelje plašiti time; 2) možda su Djela napisana prije samog razorenja Jeruzalema; 3) apostoli nisu željeli ponavljati ono što je Isus govorio, nego su propovijedali o Isusu. Jer u Djelima skoro da se ne može naći ništa od Isusova učenja; tu je ponajprije učenje o Isusu. Neki od tih mogućih razloga imaju veću vjerojatnost, dok su drugi malo vjerojatni. Usp. Ian Howard MARSHALL, *Political and Eschatological Language in Luke*, 174, bilješka 28.

reći da Luka u Djelima apostolskim ne želi kazati da će to vrijeme svjedočenja trajati vječno. Naime, očekivanje parusije nije u Djelima »zakopano u grob«.

Iako u Djelima parusija nije u prvom planu, nego je to poslanje, ipak se ondje može naći jedan eshatološki element, a to je govor o sudu. Tema suda je prisutna u Djelima, ali na jedan malo drukčiji način negoli u Lukinu evanđelju. Naime, zadaća apostola jest poslanje i propovijedanje Židovima (a kasnije i poganima). Međutim Židovi ne prihvaćaju poruku jer su »naraštaj opak« (Dj 2,40) i stoga će ih stići sud. Potrebno im je obraćenje da bi se spasili, jer je Isus jedino spasenje (Dj 4,12). Oni koji odbace Isusa neće biti baštinici života vječnoga (Dj 13,46). I konačno upozorenje sudom nalazi se pred kraj Djela (28,26-27). Onaj koji će suditi jest Sin Čovječji – Isus Krist. Sve to pokazuje da se u Djelima nalazi motiv suda i budućeg blagoslova, dok su druge eshatološke slike odsutne. Naime, apostoli nisu »zaboravili« na parusiju, nego im je poslanje i propovijedanje bilo važnije od parusije, koju su »stavili po strani«.

2.4.2. Pitanje vremena parusije

Jedno od temeljnih pitanja koje su bibličari postavljali i pokušavali odgovoriti na njega jest pitanje vremena parusije, tj. njezina kašnjenja u sklopu Lukine teologije. Nakon Conzelmannova djela *Die Mitte der Zeit*, to je pitanje bila tema mnogih knjiga i članaka.³³ Na temelju donesenih rasprava može se reći da bi sažetak bio sljedeći. Parusija proslavljenog Gospodina, kao što je obećano u Dj 1,11, će doći, ali Luka ne zna kada će to biti. Luka nije siguran hoće li dolazak Sina Čovječjega biti vrlo brzo ili će proći dosta vremena dok se to ne zbude. S druge strane, ne može se sa sigurnošću reći da je Luka očekivao da će se dolazak dogoditi za vrijeme njegova zemaljskog života, budući da donosi i mjesta koja govore da se dolazak parusije ne može točno predvidjeti i izračunati. Lk 21,25-31 ukazuje na to da je odgovor na pitanje »kada« veoma teško dati, bu-

³³ Dio literature koja se bavi tim problemom jest: Helmut FLENDER, *Heil und Geschichte in der Theologie des Lukas*, München, 1968.; Jacques DUPONT, *Die individuelle Eschatologie im Lukasevangelium und in der Apostelgeschichte*, u: Paul HOFFMANN – Norbert BROX – Wilhelm PESCH (ur.), *Orientierung an Jesus: zur Theologie der Synoptiker*, Freiburg, 1973., 37–47; Gerhard SCHNEIDER, *Parusiegleichnisse im Lukas-Evangelium*, Stuttgart, 1975.; Erich GRÄSSER, *Das Problem der Parusieverzögerung in den synoptischen Evangelien und in der Apostelgeschichte*, Berlin – New York, 1977.; Rudolf SCHNACKENBURG, *Die lukanische Eschatologie im Lichte von Aussagen der Apostelgeschichte*, u: Erich GRÄSSER – Otto MERK (ur.), *Glaube und Eschatologie: Festschrift für Werner Georg Kümmel zum 80. Geburtstag*, Tübingen, 1985., 249–265; Takashi ONUKI, *Christologie und Eschatologie in der lukanische Theologie*, u: Takashi ONUKI (ur.), *Heil und Erlösung. Studien zum Neuen Testament und zur Gnosis*, Tübingen, 2004., 186–198.

dući da se u odgovoru ne daje vremenska naznaka kada će se znaci na suncu, mjesecu i zvijezdama dogoditi (Lk 21,25.28: »kad se to stane zbivati, približuje se vaše otkupljenje«). Mogu se dogoditi veoma brzo, ali isto tako može proći i mnogo vremena dok se to ne dogodi. Čak ni apostolima nije dano znati »vremena i zgrade« (Dj 1,7), pa ne čudi stoga što to ne zna ni Luka, a ni čitatelji njegova evanđelja.

Čini se da je Luki bilo važnije »kako«, nego »kada«, tj. bilo mu je važnije naglasiti »kako« se živi dok ne dođe parusija, nego znati »kada« će se parusija dogoditi. Da je Luka želio pitanje »kada« će se dogoditi parusija preokrenuti i pretvoriti ga u pitanje ispravnoga životnog ponašanja, može se iščitati i iz Lk 12,35-48, gdje se govori da kršćani trebaju biti pripravnici poput slugu koji čekaju gospodara. Stoga je spasonosnije pitanje »kada« preformulirati u »kako« se živi jer o tome ovisi spasenje.

Lukinu eshatologiju bolje je gledati kroz kategoriju »kvalitete«, a manje kroz »vremensku« kategoriju. Živjeti »eshatološki« znači živjeti tako kao da će Sin Čovječji svaki čas doći. U tom smislu, etika bi trebala biti ispred eshatologije, tj. ispravan moralni život trebao bi biti važniji od pitanja kada će se parusija dogoditi.³⁴

3. Lk 21,5-36

Iako je puno toga napisano o Lukinoj eshatologiji, o jednom od glavnih eshatoloških tekstova kod Luke, Lk 21,5-36 i nema baš previše literature.³⁵

³⁴ Usp. Michael WOLTER, *Eschatology in the Gospel According to Luke*, 106.

³⁵ Od dostupne literature spominjemo: John A. O'FLYNN, *The Eschatological Discourse*, u: *Irish Theological Quarterly*, 18 (1951.) 3, 277-281; Vittorio FUSCO, *Problems of Structure in Luke's Eschatological Discourse (Luke 21:7-36)*, u: Gerald O'COLLINS – Gilberto MARCONI (ur.), *Luke and Acts*, New York, 1993., 72-92, 225-232; Vittorio FUSCO, *Le discours eschatologique lucanien: »rédaction« et »composition«* (Lc 21,5-36 et Mc 13,1-37), u: Camille FOCANT (ur.), *The Synoptic Gospels: Source Criticism and the New Literary Criticism*, Louvain, 1993., 311-355; Anthony F. BUZZARD, *Luke's Prelude to the Kingdom of God: The Fall of Jerusalem and the End of the Age – Luke 21:20-33*, u: *Journal from the Radical Reformation*, 4 (1995.) 4, 32-43; Michèle MORGEN, *Lc 17,20-37 et Lc 21,8-11.20-24: »Arrière-fond scripturaire«*, u: Christopher Mark TUCKETT (ur.), *Scriptures in the Gospels*, Louvain, 1997., 307-326; Gregory L. BLOOMQUIST, *Rhetorical Argumentation and the Culture of Apocalyptic: a Socio-Rhetorical Analysis of Luke 21*, u: Stanley E. PORTER – Dennis L. STAMPS (ur.), *Rhetorical Interpretation of Scripture: Essays from the 1996 Malibu Conference*, Sheffield, 1999., 173-209; John T. BALDWIN, *Reimarus and the Return of Christ Revisited: Reflections on Luke 21:24b and its Phrase »times of the Gentiles« in Historicist Perspective*, u: *Journal of the Adventist Theological Society*, 11 (2000.) 1-2, 295-306; John NOLLAND, *»The Times of the Nations« and the Prophetic Pattern in Luke 21*, u: Thomas R. HATINA (ur.), *Biblical Interpretation in Early*

Gledajući na strukturu Lk 21,5-36, postoje dvije mogućnosti podjele. Ulo- mak je moguće podijeliti na tri dijela: uvod, središnji dio i zaključak.³⁶ Uvod bi uključivao Lk 21,5-9, središnji dio bi uključivao r. 10-28 s početnim riječi- ma: τότε ἔλεγεν αὐτοῖς; dok bi zaključak počinjao s 29-36 i riječima καὶ εἶπεν παραβολὴν αὐτοῖς. Međutim, Fusco dovodi u pitanje tu podjelu,³⁷ prije svega što se riječ παραβολὴν ne odnosi na dva izričaja u r. 32-33 i zaključnom poticaju u r. 34-36, koji nisu »prisporodobe«. Ujedno je riječ »prisporodoba« u jednini, a u red- cima 32-36 imamo množinu, tj. dva izričaja i dva poticaja. Isto tako, izričajem τότε ἔλεγεν αὐτοῖς u r. 10a Luka se u svojem evanđelju ne koristi da bi počeo s nekom nutarnjom podjelom unutar odjeka. Stoga Fusco donosi drugu moguć- nost strukturalne podjele, predlažući podjelu na dva dijela:³⁸ r. 8-27 predviđa- nja su događaja, a r. 28-32 komentari su navedenih događaja. Usto, na početku se nalazi narativni uvod (r. 5-7), a na kraju poticajni dio (r. 34-36), s narativnim zaključkom (r. 37-38). Govor počinje tako što Isus predviđa niz događaja, koji će se dogoditi u budućnosti, vjerojatno kronološkim redom, sve dok ne dođe onaj konačni, a to je dolazak Sina Čovječjega (r. 27). Redci 28-36 ne predviđaju nove događaje, nego se donosi refleksija o događajima koji su predviđeni.

Nije posve jasno kome Isus upućuje eshatološki govor. Ako se govor stavi u širi kontekst, a to je Isusov govor u Hramu (Lk 20 – 21), onda je prvi dio (Lk 20,1-26) upućen glavarima svećeničkim i pismoznancima (Lk 20,1), drugi dio (Lk 20,27-44) saducejima (Lk 20,27), treći (Lk 20,45 – 21,36) Isusovim učenicima (Lk 20,45). Međutim, u Lk 21,5 govori se o »nekima« te nije jasno o kojoj grupa- ciji je riječ. Da »neki« označavaju učenike, mogao bi ukazivati zaziv »učitelju« u Lk 21,7. Međutim, naziv διδάσκαλε Luka ne stavlja u usta učenicima kada se oni obraćaju Isusu, tako da je u tom slučaju moguće da se Isus obraća općem

Christian Gospels. Volume 3. The Gospel of Luke, London, 2010., 133–147. Postoji i nekoliko monografija o Lukinu 21. poglavlju, poput: Josef ZMIJEWSKI, *Die Eschatologiereden des Lukas-Evangeliums. Eine traditions- und redaktionsgeschichtliche Untersuchung zu Lk 21,5-36 und Lk 17,20-27*, Bonn, 1972.; Ruthild GEIGER, *Die lukanische Endzeitreden. Studien zu Eschatologie des Lukas-Evangeliums*, Frankfurt am Mein – Bern, 1973.; Fridolin KECK, *Die öffentliche Abschiedsrede Jesu in Lk 20,45 – 21,36. Eine redaktions- und motivgeschichtliche Untersuchung*, Stuttgart, 1976.

³⁶ Usp. Josef ZMIJEWSKI, *Die Eschatologiereden des Lukas-Evangeliums*, 104, 121–122; Ruthild GEIGER, *Die lukanische Endzeitreden*, 170, 229; Fridolin KECK, *Die öffentliche Abschiedsrede Jesu*, 29–30, 108–115; Charles Homer GIBLIN, *The Destruction of Jerusalem according to Luke's Gospel: A Historical-Typological Moral*, Rome, 1985., 78–86.

³⁷ Usp. Vittorio FUSCO, *Problems of Structure in Luke's Eschatological Discourse (Luke 21:7-36)*, 75–77.

³⁸ Usp. *Isto*, 77–81.

slušaateljstvu.³⁹ Na to bi mogao ukazivati i izričaj u Lk 21,38 da je »sav narod« u Hramu slušao Isusove riječi, a taj govor Isus upravo izgovara u Hramu.

Što se tiče izvora kojim se Luka služio u sastavljanju eshatološkog govora, većina bibličara misli da mu je izvor bio Marko, kojeg je on dostatno preradio i uklopio u svoju teologiju. Moguće je isto tako da je Luki izvor bio predlukinski eshatološki govor kojim je Luka dodao Markove elemente.⁴⁰

Eshatološki govor kod Luke počinje pitanjem o razorenju Jeruzalemskog hrama.⁴¹ Zapravo pitanje je dvojako: s jedne strane je zainteresiranost vremenska, tj. kada će to biti, a s druge strane je zainteresiranost pojavna, tj. koji će to biti vidljivi znakovi koji će pokazati da je riječ o tome (r. 7). Međutim, nije riječ samo o tome kada će doći kraj Hramu, nego kada će doći konačni kraj, mesijanski *kairos*. Razorenje Hrama nije nužno eshatološki događaj (budući da je oštećivanja Hrama bilo i ranije), ali se vrlo često razorenje Hrama povezivalo s konačnim sudom. Na kraju eshatološkog govora bit će jasno da nije riječ samo o kraju Hrama nego o konačnom kraju, kada se bude referiralo na »otkupljenje« (r. 28), »kraljevstvo Božje« (r. 31), »onaj Dan« (r. 34) te stajanje pred »Sinom Čovječjim« (r. 36). Stoga, iako nije postavljeno pitanje o parusiji, nego o Hramu, Isus u odgovoru govori o parusiji, a ne samo Hramu. Pitanje na početku je samo »početna točka«, jer kao što kaže Fusco, »riskantno je pokušavati izvući Lukinu poziciju više iz pitanja, negoli iz odgovora«⁴².

Redak 8 ne daje direktan odgovor na postavljeno pitanje u r. 7. Međutim, pitanje nije niti odbačeno, u smislu da se naglašava da to nitko ne zna, kao što to kaže Mk 13,32, niti se pitanje korigira, kao što je slučaj kod Lk 17,20-21. Kao da je cijeli ulomak neka vrsta odgovora. Isus inače ne daje »sladunjave« odgovore, nego uvijek poučne, one koji uključuju nove perspektive i zahtijevaju veću razinu promišljanja. Postavljenom pitanju »kada«, *πότε* (r. 7), odgovara deklarativno »kad«, *ὅταν* (Lk 21,9.20.30.31). Jedino se na početku nudi negativni oblik odgovora (r. 8-9), a nakon toga slijedi pozitivan oblik odgovora i ton je dominantno pozitivan. Govor počinje starozavjetnim stilom (»Doći će dani«) i

³⁹ Usp. Charles Homer GIBLIN, *The Destruction of Jerusalem according to Luke's Gospel*, 75.

⁴⁰ Usp. John T. CARROLL, *Response to the End of History. Eschatology and Situation in Luke-Acts*, Atlanta, 1988., 104-106. O izvorima za eshatološki govor pišu: Antonio SALAS, *Discurso Escatológico Prelucano: Estudio de Lc. XXI, 20-36*, El Escorial, 1967; Paul WINTER, *The Treatment of His Sources by the Third Evangelist in Luke XXI-XXIV*, u: *Studia Theologica*, 8 (1954.) 1, 138-172; Willem NICOL, *Tradition and Redaction in Luke 21*, u: *Neotestamentica*, 7 (1973.) 1, 61-71.

⁴¹ To je treći i odlučujući navještaj razorenja Jeruzalema u Lukinu evanđelju. Prethodna dva su bila u Lk 13,34-35; 19,39-44.

⁴² Vittorio FUSCO, *Problems of Structure in Luke's Eschatological Discourse* (Luke 21:7-36), 74.

nastavlja glagolima koji su u futuru, služeći se retoričkim argumentima karakterističnim proročkom jeziku (npr. »jao« u r. 23) te se citira ili aludira na proroke (usp. Lk 21,10 s Iz 19,2; Lk 21,22 s Hoš 9,7 i Jr 5,29; Lk 21,24 s Iz 63,18). Redci 8-9 naglašavaju da parusija neće doći »neposredno«.

Redci 10-11 opisuju scenarij kraja. Zanimljivo je da Luka povezuje »zemaljske« i »nebeske« događaje: ratovi i potresi na zemlji s jedne strane te znakovi s neba s druge strane.

S redcima 12-19 počinje poticaj. Dobiva se dojam da Luka ne naglašava učeničku potrebu da budu svjesni onoga što će im se dogoditi, koliko naglašava učeničku potrebu da budu povezani s Isusom u vrijeme progona. Isusove sljedbenike će predavati njihovim protivnicima, kako neimenovani neprijatelji, tako i rođaci i prijatelji (r. 16). Ali Isus će im dati mudrost da se suprotstave svim neprijateljima (r. 15).

U redcima 20-28 govor se približava svojem kraju. Na početku (r. 20) ističe se neposrednost dolaska (»približilo se«). A od 25-28 retka govori se koji će to biti znaci koji će prethoditi dolasku Sina Čovječjega. Govor kao da završava retkom 28, međutim Luka donosi još nekoliko redaka.

Završetak govora (r. 29-36) objašnjava što će sve zadesiti one koji dan suda dočekaju moralno nepripravni. Ti redci pokazuju da zgoda nadilazi prikaz razorenja Jeruzalem i Hrama. Zadnji redci žele reći da uspješna priprema za dolazak suda nije bijeg iz Judeje, kao što bi se to moglo naslutiti iz r. 21 (»Koji se tada zateknu u Judeji, neka bježe u gore«), nego ispravna priprema za dolazak suda uključuje duhovnu i moralnu budnost (r. 36: »Stoga budite budni i u svako doba molite«).⁴³

Kao što je cijela Lukina eshatologija povezana s moralnim životom, tako i Lk 21 povezuje eshatologiju i moralni život. Da je riječ o vezi morala i eshatologije pokazuje i to što Luka taj eshatološki govor smješta u Isusov posljednji govor u Hramu, koji je cijeli moralno usmjeren, tj. cijelo 20 poglavlje Isusova je poruka kako se treba moralno vladati. On prvo poučava glavare svećeničke i pismoznance (Lk 20,1); zatim saduceje (Lk 20,27); i na kraju učenike te sve ljude.

Lk 21 je proroštvo o razorenju Hrama, i učenici pitaju kad će se to dogoditi. Ipak, govor se usmjeruje prema temi kada će biti kraj. Nekoliko puta se ističe da kraja još neće biti (usp. Lk 21,8.9.12.24). No tim se nije željelo reći da je neposrednost kraja isključena i da je nemoguće da se kraj dogodi i za vrijeme apostolskog života. Stoga oni moraju uvijek biti spremni. Ali, u neku ruku, Luka je kroz eshatološki govor u 21. poglavlju htio stvoriti vremensko razdoblje

⁴³ Usp. John NOLLAND, »The Times of the Nations«, and the Prophetic Pattern in Luke 21, 145.

tijekom kojeg će učenici proći kroz progone i imati mogućnost svjedočiti (Lk 21,12-19).⁴⁴

Eshatološki govor u Lk 21 mogao bi se podijeliti u dva dijela: prvi dio govori o razorenju Jeruzalema (to je vidljivo u Markovu i Matejevu prikazu – Mk 13 i Mt 24)⁴⁵ a drugi o dolasku Sina Čovječjega. Međutim, zanimljivo je primijetiti da kod Mk učenici postavljaju pitanje pretpostavljajući jedan događaj (jedino razorenje Jeruzalema – Mk 13,4: »Reci nam kada će to biti i na koji se znak sve to ima svršiti?«), dok kod Mt učeničko pitanje podrazumijeva dva događaja (razorenje Jeruzalema, ali i dolazak Sina Čovječjega – Mt 24,3: »Reci nam kada će to biti i koji će biti znak tvojega Dolaska i svršetka svijeta?«). To je važno napomenuti budući da se prisposode koje slijede kod Mateja (Mt 24 – 25) odnose na to da treba biti budan i pripravan za dolazak Sina Čovječjega, a ne za razorenje Jeruzalema. Kao da i Matej, slično kao i Luka, povezuje eshatologiju i moralni život.

Budući da je dolazak parusije nepoznat, nije pametno odlagati obraćenje. Strah da će dolazak Sina Čovječjeg zateći ljude nespremne trebao bi ih motivirati na budnost, budnost u duhovnom i moralnom smislu.

Luka je stoga taj apokaliptički događaj prikazao na sljedeći način: 1) progon zajednice; 2) politička katastrofa; 3) kozmička katastrofa. Cilj mu je bio odgoditi parusiju. Na samom početku on jasno zabranjuje da se ide za onima koji govore da će kraj biti ubrzo (Lk 21,8: »A on reče: 'Pazite, ne dajte se zvesti. Mnogi će doista doći u moje ime i govoriti: 'Ja sam' i: 'Vrijeme se približilo!' Ne idite za njima«, za razliku od Mk 13,5: »Tada im Isus počeo govoriti: 'Pazite da vas tko ne zavede. Mnogi će doći u moje ime i govoriti: Ja sam! I mnoge će zvesti«). Takav Lukin stav slaže se s onim što se nalazi u 2 Sol 2,1-3, gdje se kaže: »A što se tiče Dolaska Gospodina našega Isusa Krista i našeg okupljanja oko njega, molimo vas, braćo: ne dajte se brzo pokolebati u svojem shvaćanju niti uznemiriti ni nekim duhom, ni nekom riječju, ni nekim tobože našim pismom, kao da će sad-na Dan Gospodnji. Neka vas nitko ne zavede ni na koji način.« Čak je kod Luke ton još žešći. Naime, zabrana da se vjeruje u to da će kraj brzo doći u 2 Sol potječe od Isusova učenika, a zapovijed kod Lk 21,8 potječe od samog Isusa.

Luka se ne upušta previše u polemiku da neposrednog dolaska neće biti, ali i ne ističe da će ga ubrzo biti. Ono što Luka naglašava jest važnost toga da

⁴⁴ Usp. Ian Howard MARSHALL, *Political and Eschatological Language in Luke*, 176.

⁴⁵ Detaljnu raspravu o Markovu prikazu Isusova eshatološkog govora u 13. poglavlju donosi George Raymond BEASLĚY-MURRAY, *Jesus and the Last Days. The Interpretation of the Olivet Discourse*, Peabody, 1993.

se bude trajno pripravan. Sadašnje doba nužno je prijelazno razdoblje Crkve u kojem ona mora biti svjedokom i navjestiteljem poslanja (usp. Dj 1,7-8). Luka uklapa kašnjenje parusije u svoj eshatološki program, želeći potaknuti svoje čitatelje da oni žive u vremenu neposrednog očekivanja.

Iako je kod Lk 21 prisutna odgoda neposredne parusije, ipak Luka neizravno želi reći da je ona u isto vrijeme i vrlo blizu i da će se uskoro dogoditi. Stoga poziva vjernike da moralno žive, da se ne bi »uspavali« i počeli živjeti tako kao da neposredno obraćenje nije nužno i da za obraćenje ima vremena. Završavajući govor, Luka naglašava da će Dan doći iznenada (r. 34) i da stoga treba biti budan i u svako doba moliti da se može pripravan stati pred Sina Čovječjega (r. 36). Iako je kraj odgođen, ne znači da će se dogoditi u nekoj dalekoj budućnosti. Vjera mora biti i ostati eshatološka vjera, budući da se kraj povijesti može dogoditi svaki tren. Oni koji su bez vjere taj će kraj dočekati u strahu (r. 25-26), a onima koji vjeruju ti strašni znaci bit će otkupljenje, a ne propast (r. 28). Luka je očekivao da će eshaton doći prije, a ne kasnije (zasigurno ne u nekoj dalekoj budućnosti), što je on i izrazio riječima: »neće uminuti naraštaj ovaj dok se sve ne zbude« (Lk 21,32).

Luka je eshatološki govor izrekao i kao poticaj na budnost i spremnost, što na vrhuncu govora i ističe: »Pazite na se da vam srca ne otežaju u proždrljivosti, pijanstvu i u životnim brigama te vas iznenada ne zatekne onaj Dan. Stoga budni budite i u svako doba molite da uzmognete umaći svemu tomu što se ima zbiti i stati pred Sina Čovječjega« (Lk 21,34.36).

Zaključak

Tema eshatologije zanimala je čovjeka, moglo bi se reći, od njegova postanka. U Starom zavjetu očekivalo se novo doba, doba pravde, mira, blagostanja i sigurnosti. Uz izraz eshatologija, često se koristi i izraz apokaliptika. Iako je riječ o dvama pojmovima koji su povezani, ti izrazi ipak nisu istoznačnice. Novo, eshatološko doba, nije potpuni kraj, nego preobrazba, gdje će grešni biti kažnjeni, a pravedni nagrađeni. U opisivanju apokaliptičkih događaja koriste se razni oblici, pa su tako uobičajeni: dualizam, govor o ratu i propasti, izričaji s uzvikom »jao«, opisi brzog dolaska kraja, tema uskrsnuća, obnova svih stvari i moralni poticaji.

Govoreći o Lukinoj eshatologiji, svakako treba istaknuti važnost Hansa Conzelmana, koji je Lukinu eshatologiju gledao kroz prizmu »povijesti spasenja«, ističući da je zbog kašnjenja parusije Luka prvotnu eshatološku kršćansku perspektivu zamijenio idejom povijesti spasenja naglašavajući važnost

moralnog življenja prve Crkve. Luki je eshatologija jako važna. On to pokazuje time da je skoro 20 posto njegova evanđelja prožeto temom eshatologije. Eshatološke teme obuhvaćaju realiziranu i buduću eshatologiju (parusiju), kao i isprepletenost očekivanja neposrednoga drugog Kristova dolaska s jedne strane te kašnjenja toga dolaska s druge strane. Svoja eshatološka gledanja Luka je uglavnom iznio u, kako ih neki nazivaju, »sedam malih apokalipsi« (Lk 3,3-18; 10,1-24; 12,1 – 13,35; 16,16-31; 17,20 – 18,8; 21,5-36; 23,27-31), ali i na još nekoliko mjesta u svojem evanđelju i Djelima apostolskim, koja ne donose toliko eshatoloških tema, nego naglasak stavljaju na poslanje Crkve. Termini kojima se Luka najčešće koristi u opisivanju eshatologije jesu »kraljevstvo Božje« i »kralj«, pomoću kojih izražava čežnju za dolaskom kraljevstva, ali i važnost njegova naviještanja drugima (postoji čak 39 referenci na kraljevstvo Božje u Evanđelju, te 8 u Djelima apostolskim). Vrijeme »kada« će se parusija zbiti nije poznato te je Luka više naglasio važnost budnosti i moralnog života u čekanju dok ona ne dođe (a doći će iznenada, no ne zna se kada). Važnija mu je kvaliteta života nego znanje o vremenu kraja. Živjeti eshatološki znači za Luku živjeti tako kao da će Sin svaki tren doći. Moglo bi se reći da je Luka eshatologiju povezo s moralnim životom, što je očito i u njegovu primarnom eshatološkom govoru u Lk 21. Stavljajući neposrednost parusije u stranu, kao da je time htio dati vremena ljudima da svjedoče. U isto vrijeme, budući da je dolazak parusije nepoznat i da će se dogoditi iznenada, to bi trebao biti motiv za budnost u duhovnom i moralnom smislu.

Summary

THE ESCHATOLOGICAL (APOCALYPTIC) OBSERVATIONS OF LUKE, WITH REFERENCE TO LUKE 21

Darko TOMAŠEVIĆ

Catholic Faculty of Theology, University in Sarajevo
Josipa Stadlera 5, BIH – 71 000 Sarajevo
darko.tomasevic@gmail.com

Luke's interesting observations about eschatology are extensive, and they are also multi-layered. His eschatology may be seen through the prism of »the history of salvation«. The immediate expectation of the Second Coming of Christ was not a view held

during Luke's lifetime. Trying to address this question, Luke »postpones« the parousia, but at the same time speaks of its abruptness, which is why it is necessary to be vigilant and to live the right moral life – because the time when the parousia will happen is not known. Not to be ready for the parousia means eternal destruction. The absence of the parousia is, at the same time, a sign of God's mercy, and a time for people to be converted and saved, with which the Church can be of help to them.

Luke expresses his views on eschatology in many places in his gospel (especially in chapters 12, 17, 21) using certain terms (»almost«, »approached«, »judgment«, »Son of Man«, »end«), and even more through the eschatological theme and concept of »the kingdom of God« – which is one of Luke's fundamental theological concepts.

The principal eschatological text in Luke is Luke 21:5-36, where he speaks about the parousia and the Last Judgment. He does not provide an answer to the question of »when« the end will occur, but calls for spiritual and moral vigilance: »Be alert at all times, praying« (Luke 21:36), and in this way he reveals his goal: to connect eschatology with the correct moral life; how to live is more important than knowing the time of the parousia.

Keywords: Luke, eschatology, apocalypse, parousia, moral life.